

Reflexe critice

MULTICULTURALISM ȘI SPIRIT LIBERAL

Criza ideologiilor, tot mai accentuată în ultimul sfert de secol, a făcut, între altele, ca *multiculturalismul* să devină o temă asiduu frecventată de analiștii fenomenului contemporan, coincident cumva cu postmodernitatea. Disoluția regimurilor comuniste din Europa Est-Centrală i-a sporit și mai mult miza, pe seama căutării de soluții substitutive, într-o zonă cu numeroase națiuni și complicate moșteniri istorice. Totodată, inerentul proces al globalizării, mai vechi și mai plin de urmări decât se admite în general, a stimulat eforturile de a întemeia pluralismul politic pe recunoașterea diversității culturale, în slujba căreia s-au mobilizat importante resurse. Mediile academice n-au ezitat să asume, sub acest unghi, un rol mai activ, făcând anume din multiculturalitate o temă predilectă de studiu, dezbateri, controversate.

La bibliografia deja imensă a temei, Levente Salat adaugă acum propria-i contribuție¹, raportând multiculturalitatea la integrarea europeană și căutând să degaje din studiul ei elemente utile pentru o asemenea construcție. Autorul, binecunoscut prin angajamentul său față de societatea deschisă, iar mai recent prin eforturile depuse pe linia stimulării diversității etnoculturale, s-a format într-un domeniu ce nu încuraja deloc asemenea preocupări. Ele i-au fost impuse cumva de schimbările din ultimul deceniu, prea importante pentru a nu fi privite și ca o șansă personală. Asemeni altor “optzeciști”, siliți să facă studii potrivit “indicațiilor” existente, Levente Salat a folosit ocazia schimbării de regim pentru a se dedica vocației sale. Preocupat și anterior de filosofia științei, precum rezultă mai cu seamă din volumul *Faptele și realul*, editat la *Kriterion*, în 1989, după alte contribuții legate de “sociologia sacrificiului intelectual”, structuralism și teoria sistemelor, “starea științei” etc. Din 1990, nemaifiind silit a urma o “traietorie forțată”, cum singur definește destinul unor intelectuali, Levente Salat și-a putut extinde aria de preocupări, făcând cursuri de teoria relațiilor internaționale, analiză politică, filosofia științei, în timp ce unele stagii externe și participări la seminarii sau colocvii internaționale i-au înlesnit o rapidă asimilare a rezultatelor existente într-un asemenea câmp de interese. Lista lucrărilor scoase între timp, culminând cu *Interethnic relations in post-communist Romania (2000)*, volum editat în colaborare, e semnificativă pentru noua traietorie a autorului.

Studiul despre *Multiculturalismul liberal. Bazele normative ale existenței minoritare autentice*, gândit ca disertație doctorală, reprezintă, pe aceeași linie, un bun pas înainte. Motivația lui e totodată științifică și morală, autorul fiind preocupat în chip legitim de latura practică a cercetării sale. O spune singur, evocând cazul României post-comuniste, unde “așteptările minorității și disponibilitatea majorității de a accepta instituționalizarea drepturilor minoritare” s-ar afla încă în dezacord. Studiul inițiat

¹ Levente Salat, *Multiculturalismul liberal. Bazele normative ale existenței minoritare autentice*, Iași, Editura Polirom, 2001, 357 p.

urmărește de aceea să creeze premise conceptuale, teoretice, de natură a diminua treptat discrepanțele. “Ipoteza lucrării prezente, aflăm din introducere, este că teoria elaborată de Will Kymlicka oferă o bază doctrinară cu ajutorul căreia «problema madisoniană», dilema lui Jefferson, Tocqueville sau a lui Mill poate fi depășită și condițiile democrației în societățile multiculturale pot fi identificate, din perspectiva filosofiei politice normative cel puțin”.

Privilegiind analiza orizontală, sociologică, autorul nu ezită să facă incursiuni în diacronia lucrurilor, convins că istoria ideilor, ca și istoria socială, îl ajută a defini mai bine situațiile de azi. Interesul teoretic se îmbină aici cu nevoia de a găsi rezolvări la o serie de probleme ce tensionează încă lumea. Analiza autorului merge pe linia inaugurată de Jeremy Bentham, la care se adaugă numele deja citate, la capătul seriei situându-se opera lui Kymlicka însuși, cu tot sistemul ei de referințe.

Lăsând la o parte *introducerea și concluziile*, studiul elaborat de Levente Salat cuprinde patru părți, în care se definesc *dimensiunile problemei* (I), se caută *o posibilă soluție* (II), pentru a se opera apoi *critica soluției propuse* (III) și a se defini *consecințele normative* (IV). Radiografia conflictelor etnopolitice existente la ora actuală i-a permis autorului să distingă mai multe modele de interpretare, să le supună cuvenitei analize critice și să rețină ceea ce i s-a părut util pentru propriul discurs.

De remarcat e mai întâi faptul că autorul a ales o *problemă* dintre cele mai complexe ale lumii contemporane, spre a-i căuta soluții, una ale cărei *dimensiuni* necesitau un examen cât mai judicios. Motivația e pragmatică, deși rezolvările propuse tind la o teoretizare a temei în cauză. Lucrarea începe chiar, după minime lămuriri introductive, cu un inventar de conflicte etnopolitice care agită lumea de câteva decenii. Cum se explică, în fond, recrudescența mișcărilor identitare cu substrat etnic de la finele secolului XX? Ce conduită impun ele unui politolog preocupat de remedii? Studii precum acela despre conflictele etnice semnat de Ted Robert Gurr și Barbara Harff i-au oferit autorului un bun punct de plecare sub unghi conceptual și metodologic. Din 233 de asemenea grupări etnice inventariate de Gurr în 1986, număr sporit între timp, 24 s-ar găsi în țările occidentale, iar 32 în țările blocului sovietic, ceea ce înseamnă că Europa nu e atât de stabilă pe cât ar dori să fie. A șasea parte din populația planetei se află în această situație. Discriminările cu temei istoric sunt mai numeroase decât erau dispuși experții să recunoască până nu demult. Progrese remarcabile, sub această latură, s-au făcut, în ultimul timp, pe seama unei cazuistici în creștere, dar și a nevoii de a stimula pe cât posibil “noua ordine”. Cu un lustru în urmă, 268 de comunități se aflau în conflict, cele mai multe fără posibilitatea unei asistențe din partea organismelor mondiale de resort.

Ideea de a împiedica transformarea animozităților în conflicte sângeroase nutrește de la un timp o conduită preventivă, pe care o găsim și la originea lucrării de față. Autorul știe, ca și D. L. Horowitz, că nu datele lipsesc în materie de etnicitate, ci explicațiile pertinente, analizele capabile să propună tipologii, să releve structuri, să degaje sensuri, modele cauzale etc. Trei asemenea modele (D. Horowitz, Gurr – Harff, L. Rotchild) sunt examinate cu minuție, înainte de a se purcede la prezentarea modelului propus de Will Kymlicka, pe care se sprijină în bună parte și acest studiu.

Autorul e convins că numai teoria liberală a drepturilor minoritare poate oferi soluții în acest domeniu. Totuși, un anume scepticism privitor la șansele de a reconcilia liberalismul cu marea diversitate etnoculturală subsistă și în demersul de față, ale cărui concluzii (*Democrație multiculturală?*) sunt puse de altfel sub semnul interogației. Este un indiciu, poate că autorul își va continua eforturile de a întemeia mai solid “negocierea diferențelor”, cum numește singur multiculturalitatea de azi.

Desigur, tema pusă aici în discuție era prea vastă pentru a fi tratată exhaustiv. Aparatul critic și bibliografia de la urmă indică un efort documentar și analitic absolut remarcabil, pe seama căruia autorul și-a putut întocmi lucrarea, una din cele mai solide în domeniul multiculturalității contemporane. În fond, demonstrația lui merge pe linia inaugurată de Jeremy Bentham, în sensul unei raționalizări a structurilor socio-politice, a unui utilitarism pe care gândirea anglo-saxonă îl mai practică și azi. Rămân încă atâtea de făcut în această direcție.

Alexandru Zub

ELOGIU INEGALITĂȚII

Rândurile de față nu conțin o recenzie propriu-zisă, pe care aș lăsa-o la latitudinea specialiștilor. Nu mă număr printre ei. Țin cont de câtă cerneală a curs pe tema liberalismului și propun, mai curând, o notă de lectură est-europeană, inspirată de cărțile lui Francisco Vergara (*Temeiurile filosofice ale liberalismului*, traducere de Felix Oprescu, București, Editura Nemira, 1998, 126 p.) și Norberto Bobbio (*Liberalism și democrație*, traducere de Ana-Luana Stoicea, București, Editura Nemira, 1998, 156 p.). Mă limitez la câteva marginalii, cam morocănoase, mai puțin interesate de speculațiile liberalismului de librărie și centrate mai mult pe aplicabilitatea acestuia într-o țară ca a noastră. Mărturisesc de la bun început preferința pentru ceea ce numim liberalism “utilitarist”, succint dar bine descris în cartea lui Vergara. Și totuși, nu ideile în sine m-au atras, ci faptul că transpunerea lor în practică ar fi cel mai bun medicament pentru societatea românească. Evident, am formulat fraza la modul optativ, conștient că sugestia de mai sus pare din start *old-fashion*, de-a dreptul antipatică.

Dat fiind consistentul precedent totalitar, românii s-au dedicat, după 1989, regimului antidot, democrația, insistând pe dreptul fiecăruia de a-și exprima punctul de vedere, de a se urca pe tanc, de a da de lucru mass-mediei. Din repulsia firească față de cultul personalității s-a ajuns însă la un scepticism aprioric față de acele manifestări care pun în evidență înzestrările individuale, excelența, dacă e cazul, personalitatea irepetabilă a fiecăruia dintre noi. Auzim mereu că nimeni nu este de neînlocuit. Democrația noastră a depășit întrucâtva stadiul virulent anticomunist, dar s-a împotmolit în faza de “putere a poporului”, în sensul ei cel mai prozaic, mai populist, bine ilustrat de imaginile TV, cu justițiar din '89 golind, euforic, frigiderulele nomenclaturii. De atunci, *libertatea* este înțeleasă doar ca *eliberare*. De la *fraternizarea* acelor zile lucrurile au evoluat prea puțin, spre un *egalitarism* tern, tenace, încă respectabil. Numai când vom fi de acord că avem cu toții dreptul la opinie, dar nu toate opiniile au aceeași valoare, ideea de *elită* va deveni din nou atractivă. Iar o dată cu ea, o altă noțiune, aceea de *reușită socială*, va căpăta drept de cetate. Deocamdată succesul celui alt nu ne dă pace, ne strică nopțile. Nu îi opunem succesul nostru: preferăm să îl deconstruim pe al altuia, să îl “demascăm”, să îi găsim resorturi tenebroase. Iar acest obstrucționism subzistă de multă vreme, din cauză că se reproduce abil, sub o egidă onorabilă, aceea a luptei contra corupției.

Concentrându-ne asupra dreptului la microfon, asupra chestiunilor de ordin civic în general, am tolerat etatismul din economie, mai întâi ca fatalitate postumă comunismului, iar apoi cu acte în regulă, ca program de guvernare social-democrat. Meteahnă a “copilăriei” post-ceaușiste, atotputernicia este astăzi o tumoare a “maturității” euro-atlantice și un epitom al mentalității paternaliste de care suferim.

Explicația acestei situații ne-a oferit-o Vladimir Tismăneanu: spre deosebire de “țările-surori” din Europa Centrală, unde posttotalitarismul a premers postcomunismului, puterea îngăduind de timpuriu un anume pluralism al ideilor și unele incipiențe ale liberei inițiative, la noi cele două faze au început în aceeași zi, 22 decembrie 1989. Altfel spus, neavând nimic pregătit dinainte, am luat startul mult mai greu, mult mai târziu. Opiniile mi-au fost consolidate *a contrario*, de lectura unei cărți de stânga, *Liberalism și democrație*, semnată Norberto Bobbio. Am citit-o cu dorința de a o termina cât mai repede, dar nu pentru că ar fi lipsită de consistență intelectuală. Disconfortul meu este profund subiectiv, vizând inadecvarea acestei lucrări la actualitatea românească. Se înțelege, nici un elogiu adus democrației nu este superfluu. Dar esența ei nu este puterea de a alege, cum crede Bobbio, ci disponibilitatea de a conștientiza și aprecia faptul că avem această putere. Sunt lucruri care se învață, profesorii cei mai buni fiind propriile eșecuri. Prin ele ajungem la concluzia că valorile în discuție își au istoricitatea lor, nefiind preexistente, date o dată pentru totdeauna: egalitatea se câștigă iar libertatea se păstrează.

Spre deosebire de Bobbio care consideră că farmecul libertății constă în toate posibilitățile, în toate virtualitățile care ne stau în față, într-un timp viitor, eu aș fi de părere, poate din reflex profesional, că libertatea suportă mai bine verbele conjugate la trecut: în cazul nostru, curajul și satisfacția de a-ți fi *rejucat* șansele pierdute într-o împrejurare anterioară. Libertatea nu e puțința de a face orice. Este metonimia experienței de viață, atât personală cât și colectivă, concretizarea acumulărilor care diminuează necunoscutele și riscurile, orientându-ne deciziile, ușurându-le pe zi ce trece. În confruntarea cu imprevizibilul realității, cu multitudinea variantelor de urmat, *deja făcutul* este un prim câștig și un alt fel de “autoritate”.

Nu întâmplător, în magisteriul moral al intelectualilor, susținut de Bobbio, văd o comodă asimilare a *neimplicării* cu *obiectivitatea*. Discursurile celor rămași pe “marginile” sună totdeauna impecabil, dar comportă, de la un timp, o anume obscenitate: aceea a liberalismului de seră, mai degrabă a scepticismului gratuit, a vorbelor de duh cu ecou de o singură zi, la “revista presei”. România fiind destul de mare, mereu se întâmplă ceva rău, în cine știe ce colț de țară, “confirmându-ne” reticențele, pronosticurile. Reflexul retractil, teama intelectualilor că lumea prezentă nu-i prea merită, au contribuit substanțial la imaturitatea culturii noastre politice, cea de dreapta îngrijorându-ne cu precădere.

Ea s-a restrâns la antifesenism (noroc că a apărut și PRM-ul!), ceva sobrietate, capitalism diafan, și un discurs pro-occidental ușor de confiscat de către adversarii politici. Cel din urmă “ingredient” nemaifiind, după 2000, monopolul ei, dreapta românească își găsește cu greu o altă cale.

Nimeni nu îi interzice lui Bobbio să împace socialismul cu libertatea. În Occident, multe soluții de guvernare s-au erodat ori invalidat, făcând inevitabilă căutarea unor compromisuri, a unor armistiții ideologice. La noi însă, amintirea anilor '80 este prea apropiată pentru a cocheta cu asemenea melanjuri. Mai ales că una din bolile societății românești este absența opțiunilor cu profil bine definit, tentația “mediei”, a “struțo-cămilei” din care nu rezultă niciodată cu claritate ce valori respectăm, ce repere urmăm.

Astfel îmi explic tot mai frecventele referiri la “social-liberalism”, concept care, nefortificând, oricum, doctrina PNL încearcă, poate, să o concureze pe aceea a PSD. În ipostaza lui utilitaristă, liberalismul este acuzat că justifică inegalitățile sociale, că sanctifică norocul unora și neșansa altora. Antiteza lui cu milostenia creștină nu este

afirmată explicit, dar persistă, cu încăpățănare, într-o manieră implicită. Aceasta și pentru că nu știm ce dileme să frecventăm, ce dezbateri să supunem atenției, ce angoase să tratăm.

Toate lucrurile nespuse se condensează, prin urmare, într-un imaginar convulsiv, bântuit de fantoma cea mai familiară românilor: „ziua de mâine”. Or, liberalismul vehiculează totuși o „ascetică” de tip laic, în cuprinsul căreia individul se raportează tot la un „aproape”, dar într-un sens oarecum invers față de creștinism: ne chestionăm conștiința nu atât în atitudinea față de cel mai slab, ci în aprecierea dată, cât mai puțin crispat, celui mai puternic, mai capabil, oricum superior nouă.

E un exercițiu costisitor și dureros pentru orgoliul fiecăruia dintre noi, dar prin care redescoperim totuși ideea de *merit*. Aceasta raționalizează decalajele de reușită socială, scoțând *inegalitatea* din postura de succedaneu fraudulos al *concurrentei*. Susținând liberalismul nu ne resemnăm, deci, cu dictonul *homo homini lupus*. Fără a se autoflagela, societățile dezvoltate au grijă de „învinși” lor: ratatul este văzut, cu înțelepciune, ca un posibil *alter ego*, compasiunea față de el fiind un mijloc de a prețui mai bine propriile realizări.

Oricât ar părea de ciudat, societatea românească are nevoie, nu atât de inegalitățile la care ne-am referit, cât mai mult de o nouă accepție a acestor discordanțe. Asumarea lor ca rezultate firești ale dinamicii sociale poate constitui acel „păcat fericit” din care să rezulte o mai clară fixare a priorităților și o suită de valori negociate, dar acceptate, dacă nu definitiv, atunci măcar pentru o mai lungă perioadă de timp.

Inegalitățile stimulează nevoia de autodepășire, venind deseori din conștiința rămânerii în urmă în raport cu ceilalți. Sistemele de valori se nasc și din concurență, iar aceasta nu e chiar aleatorie, „sălbatică”: redă capacitatea unor colectivități de a-și descoperi mize publice și de a le rămâne fidele cât mai mult timp. Și mai depinde de ceea ce agreăm mai mult: să dăm un sens existenței noastre prin meta-narațiuni cu începuturi în „negura veacurilor”, ori să ni-l verificăm permanent, prin confirmarea sau invalidarea experiențelor recente.

În orice caz, vom fi îndreptățiti să prizăm frustrările anticapitaliste ale Occidentului abia după ce vom fi reiterat, la modul concret, întregul drum pe care vesticii l-au parcurs până acum.

Suntem asaltați de oameni care definesc și redefinesc situația noastră, dar ducem lipsă de persoane apte să o schimbe. De aceea, mi se pare că liberalismul se va revigora ca filozofie doar în măsura în care se mai poate reabilita în practică. Dreapta nu mai are nimic de câștigat în ordinea discursului, toate șansele ei trebuind să se joace în registrul evidențelor, al succeselor care se impun de la sine.

Trecerea de la *contestarea* pesedismului la *deconstruirea* lui se face numai reușind în plan real ceea ce acesta nu mai poate susține nici măcar verbal. Vânătoare de „baroni” a dat rezultate în plan electoral, însă nu poate fi o strategie de durată. A acuza nu e suficient, chiar dacă ai probe: e nevoie să mai demonstrezi că tu ești altceva. În plan politic, liberalismul trebuie să combată echivalența dintre solidaritate și consens, în domeniul economic să se preocupe de un *savoir-faire* pentru crearea locurilor de muncă și finanțarea lor, în plan social să gireze coagularea unei clase de mijloc, iar în plan simbolic să reabiliteze elitismul, competiția, individualitatea, așa-numitul *self made man*.

Cele spuse până acum nu alcătuiesc, în intenția mea, un breviar al lamentațiilor de ultimă oră. Nu mă număr printre cei cărora li se pare extrem de interesant să confunde spiritul critic cu moralitatea sau, mai grav, cu inteligența. Am vrut doar să trec în revistă câteva neîmpliniri și să semnalez succint resorturile unui clar deficit de „creștere”.

ABC-UL LIBERALISMULUI²

Lucrarea de față, semnată de reputatul analist și cercetător pe dimensiunea liberalismului românesc și nu numai, Cristian Preda, își propune să readucă în atenția publicului larg, interesat de fenomenul politic, o serie de termeni care pot ajuta la reconstrucția vocabularului elitei românești în acest plan, dar și la reconfigurarea politicului, dominat până acum de incertitudine, superficialitatea discursului și iresponsabilitatea faptelor. “Civilizarea” politicii postcomuniste, așa cum o numește Daniel Barbu, presupune ca efortul făcut de autor să fie dublat în plan practic și de o atitudine mai riguroasă, mai responsabilă și mai angajată a întregii societăți față de proiectul politic, numit *democrație*. Chiar dacă fenomenul politic impune mereu o divizare (separare) a formulelor ideologice prin care actul de guvernare devine mijlocul teoretic al formațiunilor politice concurente, acestea adoptând o strategie sau alta, tradiția filozofico-politică a spiritului liberal a determinat, de-a lungul timpului un dublu discurs, un liberalism politic cu două fețe. Așa cum apreciază și Nicolas Roussellier³, putem vorbi de un liberalism politic, promotor al valorilor statului de drept, al constituționalității, al tehnicilor eficiente de gestionare a crizelor și intereselor, cu alte cuvinte “un fel de patrimoniu obiectiv și neutralizat al organizării democrațiilor moderne, un liberalism care nu este, în orice caz, apanajul familiei liberale, deși realizează vechiul vis al liberalilor de a putea face politică prin rațiune, în afara pasiunilor și a prejudecăților”⁴. Pe de altă parte, liberalismul activează și ca formulă electorală, ca demers partizan, ca o angajare politică responsabilă în democrațiile moderne. Tocmai primul sens al acestuia îl determină pe Cristian Preda să recurgă la editarea dicționarului de față, ca temei major al conștientizării și semnalării faptului că lexicul democrației autentice (pe fundamente liberale) trebuie să ia locul celui perimat, trecut, limitat și depășit al tranziției.

Prefața care deschide lucrarea, semnată de profesorul Daniel Barbu, realizează o succintă retrospectivă a semnificațiilor pe care *politica* și *guvernarea* le-au avut, și le au încă în spațiul românesc, semnificații izvorâte în mare, după cum afirmam mai sus, din sechelele sistemului politic comunist. A vedea *politica* în termenii unei acțiuni oarecum distanțate, conflictuale și părtinitoare, total opusă de *guvernare* – văzută ca acțiune pragmatică, obiectivă, înseamnă, în opinia lui Barbu, nu numai un mod de divizare a unei societăți aflată în plin proces de restructurare și reasezare – cum este cea postcomunistă –, cât și un anumit fel de a percepe realizarea articulației dintre praxisul politic și doleanțele cetățenilor. Așadar, uzanțele politicii moderne, departe de dihotomia evidențiată mai sus, presupun o “reflecție asupra posibilității reprezentării corpului politic în condițiile autonomiei individuale și ale echității civile” (p. 6). Politologul bucureștean conferă un sens aparte politicii, pe care o vede drept “înțelepciunea de a construi un proiect de societate capabil să mențină guvernarea cât mai aproape de intersecția dintre libertate și egalitate”. Deși, în opinia lui Barbu, cetățeanul are o dublă funcție – de administrator, dar și de model civilizator prin eleganță –, postcomunismul românesc e încă prezent, în conștiința multora, prin prisma unei imposibilități de a gândi într-o logică cumulativă cele două elemente esențiale ale unei temeinice democrații.

² Cristian Preda, *Mic dicționar de gândire politică liberală*, București, Editura Humanitas, 2004, 184 p.

³ Nicolas Roussellier, *Ce este liberalismul politic?*, în Pascal Delwit (editor), *Liberalisme și partide liberale în Europa*, București, Editura Humanitas, 2003, p. 21.

⁴ *Ibidem*.

Altfel spus, opiniile lui Barbu reliefează faptul că “*Dicționarul politic liberal* [...] demonstrează, prin omisiune, că nu acesta este lexicul de bază al cetățeniei democratice” (p. 7).

Prin *Nota explicativă*, Preda oferă un repertor tehnic pentru dicționarul gândirii liberale. Cei 111 termeni selectați, fiecare beneficiind de „dimensiuni cvasi egale”, sunt nu doar un reper sistematic pentru studenții în științe politice, ci și unul pentru publicul larg, interesat de efervescența și, până la urmă, normalizarea fenomenului politic românesc. Selectați atent, termenii sunt eminentamente complementari, pe teme diverse. Cu o bogată varietate bibliografică, majoritatea acestora fac referire la contextul politic românesc, îndeosebi, al ultimului secol; autorul a considerat că recuperarea intelectuală a componenței autohtone e un demers mai mult decât necesar.

Dimensiunea selectivă a fenomenului politic, adică comportamentul, funcțiile și procedurile de alegere, sunt teoretizate de Preda în cei 111 termeni liberali. Dacă *alegerile* sunt un „instrument al democrației” (Bingham Powell jr.) (p. 15), acestea pătrunzând în spațiul românesc începând cu 1831 în Țara Românească, iar din 1832 în Moldova, *votul*, în schimb, în opinia autorului, are funcția de a legitima/sanționa guvernele, precum și acela de a testa forța partidelor politice. Aflăm aici că primele acte fundamentale care conțin stipulări exprese cu privire la dreptul și procedura de vot sunt Constituțiile Americii și ale Franței, din 1787, respectiv 1791; în România, Regulele organice sunt cele care organizează votul propriu-zis, într-o formă cenșitară, pentru ca apoi, pe parcursul unui secol, votul să se reamenajeze și să se universalizeze (p. 123). De asemenea, *sistemul electoral*, văzut ca “algoritm de transformare a voturilor în mandate parlamentare” (p. 106), se înscrie în aceeași logică, de a prezenta succint întregul proces electoral. Cele două mari categorii de sisteme – majoritar-pluralitar și proporțional – sunt descrise clar de autor, particularitățile lor definind sisteme politice puternic diferite: pe de o parte sistemele majoritar-pluralitare servesc comunități largi, acolo unde partidele mari sunt favorizate, aducând totodată și efectul de suprareprezentare, înclinând masiv spre bipartidism, cabinete monoculare care subordonează legislativul, iar pe de altă parte cele proporționale determină guvernările în coaliție, multipartidismul, precum și echilibrul executiv-legislativ (p. 106). Problemele *circumscripției* și ale *pragului electoral*⁵ sunt și ele abordate de autor; aflate în legătură directă, funcție de sistemul electoral adoptat, acestea servesc la împărțirea teritorială a corpului electoral (“«baza» reprezentării într-o democrație” – p. 25) și la stabilirea procentajului minim pentru acederea în parlament. *Mandatul* parlamentar, în variantele sale, face și el obiectului demersului de față. Din punct de vedere politic, împuternicirea aleșilor pentru reprezentarea majorității, în baza dreptului decizional asupra interesului către scopuri comune, poate lua două forme: mandatul imperativ, văzut ca un contract în adevăratul sens al cuvântului între alegător și ales (susținut de Marx și Rousseau), și mandatul reprezentativ, înțeles mai mult nu ca o strictă delegare, ci ca pe o reprezentativitate a întregii națiuni (p. 71). România, în această problemă, se înscrie în logica mandatului reprezentativ, fiind în acord cu tendința modernă.

Chestiunea *regimurilor politice* apare și ea inclusă printre termenii pe care Preda i-a adunat între copertile dicționarului de gândire politică liberală. Definite ca un produs al gândirii filosofico-politice grecești, acestea “descriu articularea relațiilor dintre

⁵ În cazul României, Cristian Preda arată că, dacă circumscripțiile s-au suprapus încă de la primele alegeri cu împărțirea administrativ-teritorială a României (acestea variind între circumscripții plurinominale și uninominale) (p. 25), în schimb, pragul electoral a crescut progresiv de la 2%, cât era în 1926, la 3% (1992), ajungând, ca în anul 2000 acesta să fie ridicat la 5% (p. 88).

guvernați și guvernanți în sânul cetățenilor” și au ca bază teoretică clasificările pe care Platon și apoi Aristotel le-au realizat. Clasarea pe care discipolul lui Platon o face asupra modului în care autoritatea este exercitată și interesul urmărit, a rămas, de-a lungul timpului, foarte influentă; el descrie șase tipuri de regimuri, “sănătoase” și „corupte”, fiecare cu subspecii⁶. Disputa contemporană asupra acestei probleme este plasată de Preda în termenii unei distincții terminologice care separă viziunea tradițională – “regim politic” –, de cea care presupune mult mai mult, adică “sistem politic”, distincție introdusă de politologii americani Gabriel Almond și George Powell⁷ (p. 99). Problematika modurilor de guvernare este indisolubil legată de dihotomia relației *monarhie* – *republică*. Dacă instituția monarhică este un produs al filosofiei politice clasice, cu fundamente structurale în antichitate, republica a fost percepută, încă de la începuturile ei, ca o formă ce servea binele public, opusă formei corupte (democrația)⁸. Ritualul teologic al conviețuirii Regelui cu poporul său a fost teoretizat în nenumărate rânduri sub forma unei duble instanțe⁹, adică una politică (care impune tema eredității pe considerente istorice) și una naturală. Mai mult decât atât, dubla legitimare a monarhilor a însemnat pentru multe secole coabitarea (nu ne referim aici la monarhii taumaturgi) dreptului divin și a celui laic, care presupune evidențierea puterii pământene exclusiv prin statutul funcției sale. Chiar dacă, așa cum susțin opiniile unor medievști, trecerea de la monarhia absolută la monarhia laică – pe această bază, mai târziu reliefându-se instituția monarhică pe temeuri exclusiv constituționale – a însemnat declinul acestor forme de guvernare la nivel mondial, noua evoluție a sistemelor politice neputând accepta o formulare a unor drepturi absolute, lipsite de considerente democratice. În această problemă, în unele puncte, ne disociem de părerea lui Cristian Preda; autorul nu conturează foarte bine distincția dintre *monarhie* și *regalitate*, care înseamnă puterea politică în mâinile unui om care conduce o țară, adică un monarh, un șef de stat, pe de o parte, iar pe de altă parte expresia subtilă, metaforizată și simbolică a națiunii, care propune diferite profiluri psiho-sociale, precum încredere, dăruire, angajare etc., adică modele veridice care combină tradiția cu implicarea pentru viitor¹⁰. De asemenea, predispoziția partidelor istorice P.N.L. și P.N.Ț.C.D. pentru chestiunea monarhică nu a existat, aceasta fiind mai degrabă bagatelizată într-o așa numită “alternativă”, apanajul celor care vizau electoratul raportat la aceste valori¹¹. Pe de altă parte, primele republici – cea din S.U.A. (1776) și Franța (1792) – au însemnat orientarea către un model inedit până atunci de reprezentativitate. Chiar dacă ulterior s-au creat particularități, în sensul specificității șefului statului – colectiv (Elveția) sau bicefal (San Marino), ori al modului în care acesta este ales – indirect (Italia, Ungaria), forma de guvernământ republicană rămâne, în continuare, principala alternativă la monarhie.

⁶ Aristotel distinge – după tipul de autoritate (unul singur, minoritatea sau majoritatea), precum și după interesul acordat guvernării (propriu sau comun), șase tipuri de regimuri politice, pe care le clasifică astfel: trei dintre acestea le consideră *sănătoase* – monarhie, aristocrație și politie –, iar celelalte trei *corupte* – tiranie, oligarhie, democrație (p. 99).

⁷ În contradicție cu Raymond Aron și Hannah Arendt, Almond și Powell propun o tipologie cu cinci clase; astfel, sistemele politice pot fi – militare, democratice de fațadă, cvasi democratice, totalitare sau democrații liberale (p. 99).

⁸ Facem referire aici la concepția lui Aristotel asupra regimurilor politice.

⁹ Vezi Ernest H. Kantorowicz, *The Kings Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, 1957.

¹⁰ Vezi Vladimir Volkoff, *Despre Rege*, București, Editura Fundației Anastasia, 1994.

¹¹ Pentru puncte de vedere asemănătoare vezi Adrian Cioroianu, *Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie și alte vanități contemporane*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 213-220; *Interviu cu AS Principele Radu de Hohenzollern-Veringen*, în “Dilema Veche”, Nr. 17, 7-14 mai 2004, p. 7.

Constituția României din 1991 a optat pentru imposibilitatea schimbării constituționale a formei de guvernământ, procedură considerată fără putere legală de unii specialiști în drept¹².

Dualitatea *dreapta-stânga* este una dintre problemele și controversele majore ale teoriei politice. Ea își are originea în disputa din cadrul Adunării naționale franceze și s-a păstrat de-a lungul timpului, ca un mod facil de etichetare a doctrinelor partidelor politice. În general, dreapta susține valori liberale, inegalități economice și libertăți politice, pe când stânga e mai mult apropiată de deziderate precum justiția socială, egalitatea economică ori valorile progresului¹³ (p. 45). Noțiunea de *centru* a variat și ea între diverse poziționări ale specialiștilor, aceasta primând acolo unde sistemele politice sunt bipolare și unde partidele tind să-și apropie valențele doctrinare pentru a putea satisface nevoia de reprezentare a oricărui tip de electorat (p. 21).

Unul din conceptele relativ noi pe care Preda le dezbate este cel de *Uniune Europeană*, prezentând o scurtă, dar importantă evidențiere a etapelor acestei construcții politice inedite. Mai mult decât atât, problema *subsidiarității* în context european, arată Preda, presupune ca statele să devină, din instanțe înalte, instanțe joase, proces ce determină nașterea unei noi structuri politice. De asemenea, autorul mai include în lucrare termeni ce țin de spectrul ideologico-politic, inserând aici referiri la *conservatorism*, *creștin-democrație*, *liberalism* sau *socialism*.

În concluzie, având în vedere filtrul conceptual propus – acela de *gândire politică liberală* –, care presupune reabilitarea și reafirmarea unor concepte cheie, precum și contribuția bibliografică oferită, putem afirma că lucrarea de față merită întreaga noastră apreciere. Chiar dacă am putea semnală – deși autorul avertizează în *nota explicativă* asupra acestui neajuns – tratarea sumară a unor termeni, în raport cu complexitatea și istoria tumultuoasă a lor, dicționarul se înscrie în logica unui demers orientativ, de a da o nouă conotație unor problematizări esențiale. Scopul lui Cristian Preda este cu atât mai lăudabil cu cât îndeamnă la o reorientare a politicii românești, nu spre o cale ideologică, ci spre o normalizare de bun simț a vieții politice autohtone. Gândirea liberală evidențiată în aceste pagini arată, într-o manieră ușor de depistat, cum acest mod de a privi *politică* a transformat radical întregul sistem, propunând o variantă raționalistă de conducere. Pentru cine percepe lucrurile într-o manieră lipsită de partipriuri politice, lucrarea lui Cristian Preda va convinge că gândirea politică liberală a însemnat pentru umanitate, de fapt, conturarea unor linii și direcții vitale.

Alexandru Muraru

¹² Apud Andrei Pippidi, *Monarhismul*, în Alina Mungiu-Pippidi (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale și realități românești*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 103.

¹³ Autorul arată că una dintre clasificările cele mai echilibrate a ultimilor decenii rămâne cea a lui Norberto Bobbio. Astfel, politologul italian construiește o schemă cu patru poziții: a) *extrema stângă* definită prin mișcări egalitare și autoritare, b) *centru stânga* – ce reunește partidele social-democrate, promotoare a unor doctrine egalitare și libertare, c) *centru dreapta* – evidențiată prin partide conservatoare, libertare și inegalitare, în timp ce d) *extrema dreaptă* presupune lipsa jocului democratic, cele mai clare exemple fiind nazismul și fascismul (p. 45).

TRECUTUL ZILEI DE ASTĂZI¹⁴

Deși au trecut, iată, cinci ani de la apariția *Istoriei Partidului Național Liberal*, coordonată de Șerban Rădulescu-Zoner, necesitatea unei analize critice se impune, cu atât mai mult cu cât lucrarea în cauză este cea mai recentă sinteză dedicată evoluției și destinului PNL. Volumul, la care și-au mai adus contribuția Gheorghe Cliveti, Gheorghe Onișoru, Apostol Stan și Dumitru Șandru, se înscrie în seria studiilor de istorie politică, atât de necesare unei istoriografii ce încearcă să-și restructureze discursul, să înlăture dogmatismul și tezismul, care au contaminat, înainte de 1989, acest domeniu de cercetare. Concepută sub forma unei monografii, după cum suntem anunțați încă din nota preliminară, *Istoria Partidului Național Liberal* combină analiza liberalismului din perspectiva curentului de gândire politică, cu cea a expresiei instituționalizate, a partidului care i-a promovat valorile. Contribuția, în acest sens, este cu atât mai importantă, cu cât lucrările cu tematică similară, apărute până acum, se opresc fie la cercetarea infrastructurii ideologice – eseul istoriografic *Liberalismul românesc* semnat de Gheorghe Cliveti fiind sugestiv și emblematic în acest sens –, fie la analiza secvențială a destinului partidului și a ideilor liberale, cum este cazul lucrărilor *Liberalismul politic în România de la origini până la 1918*, semnată de Apostol Stan și Mircea Iosa, sau *Putere politică și democrație în România 1859-1918*, avându-l autor pe același Apostol Stan.

În planul concepției despre originea liberalismului în spațiul românesc și a raportului între doctrina politică și reprezentanții categoriilor sociale care o promovează, prima parte a lucrării suferă câteva disfuncționalități. Apostol Stan susține că “Ideile de schimbare – primii germeni ai liberalismului – se concretizează în 1802 sub forma unui proiect de republică aristo-democraticească” (p. 4) și că “Liberalismul era limitat la faptul că se instala numai la vârful societății, beneficiarii lui fiind marii boieri conservatori” (p. 7), pentru ca apoi să afirme că “doctrina liberală se opune ireductibil aceleia conservatoare prin deschiderea spre masele populare” (p. 16). În ce privește proiectul de republică și geneza liberalismului, considerăm că lucrurile trebuie privite mai nuanțat. Riscăm, deseori, să punem semnul egalității între liberalism și modernizare, uitând că reprezentanții atât de hulitei “tabere conservatoare” doreau, la rândul lor, propășirea societății. Este adevărat că ritmul era diferit, că strategia era alta, dar conservatorii, identificați de cele mai multe ori cu “moșierii” retrograzi își propuneau, ca și liberalii, progresul societății românești. Din discursurile acestui grup politic și din măsurile luate în momentul deținerii puterii nu a rezultat vreo intenție de întoarcere la vechiul sistem socio-politic, ci mai de grabă de temporizare a elanului reformist al liberalilor. Astfel, între cele două structuri politice și între reprezentanții lor, nu direcția de dezvoltare, nu dorința de modernizare făcea diferența, ci cadența schimbării. La acestea trebuie să mai adăugăm și faptul că liberalii și conservatorii nu erau susținuți exclusiv de burghezie, respectiv boierime, ci reprezentarea în plan social era mai complexă și se întrepătrundea. Analiza structurilor sociale implicate de o parte sau de alta a eșichierului politic dovedește că unii dintre marii proprietari erau “membri” ai PNL și participau la conducerea partidului. Același elan al glorificării unui grup în defavoarea celuilalt, aceeași perspectivă maniheistă și reducăționistă, în concepția noastră, a dus la afirmații fără acoperire istorică. Oricât de revoluționari ar fi fost

¹⁴ *Istoria Partidului Național Liberal*, coord. Șerban Rădulescu-Zoner, București, Editura All, 2000, 308 p.

liberalii ne este greu să acceptăm că ei ar fi avut o reală deschidere spre “masele populare”. Limitele impuse de contextul și realitățile epocii nu trebuie neglijate, iar elitismul liberalilor, cu toată deschiderea lor spre nou, este o caracteristică peste care nu putem trece.

Cu toate acestea, rolul liberalilor în procesul edificării României moderne și al evoluției societății românești până la cel de-al doilea război mondial nu poate fi minimalizat. Existența și destinul PNL s-au suprapus, în mare măsură, cu însăși evoluția statului și a societății românești. De altfel, după cum arăta Gheorghe Cliveti, încă din epocă, membri marcanți ai PNL erau conștienți de rolul pe care îl jucau și susțineau că istoria partidului lor se suprapune cu istoria dezvoltării sociale politice și economice a României (p. 57). Liberalii au venit la putere în momentele de maximă importanță pentru destinul românilor, au oferit soluții problemelor existente, fiind artizanii marilor reforme interne, iar personalitățile aflate în fruntea partidului s-au transformat în repere ale politicii românești. Atât Gheorghe Cliveti, cât și Șerban Rădulescu-Zoner și Dumitru Șandru au evidențiat aceste aspecte în capitolele II, III și IV, oferind informații bogate și documentate despre activitatea guvernamentală a PNL și despre măsurile legislative luate în scopul modernizării societății. După criza structurală și de imagine cu care s-a confruntat imediat după primul război mondial, ca urmare a apariției pe scena politică a unor formațiuni noi, cu mesaj atractiv și mai mulți susținători în teritoriu – cum a fost cazul Partidului Național Român – PNL a revenit în forță, transformându-se, în perioada interbelică, în cel mai important partid politic (p. 205). Cauzele acestei supremații, reperate de Dumitru Șandru erau inconsistența opoziției manifestate de celelalte partide, influența lui Ion I. C. Brătianu asupra regelui și oferta programatică ademenitoare cu care veneau liberalii (p. 205). Ar fi trebuit adusă în discuție și organizarea pe verticală a partidului, organizare care nu și-a găsit loc printre temele de analiză a nici unuia dintre semnatarii capitolelor. De asemenea, ar fi fost interesant de prezentat raportul centru-filiale, componența și rolul acestora din urmă, mai ales că studiile dedicate istoriei Partidului Național Liberal se ocupă mai cu seamă de autoritățile centrale, de “vârful” partidului și nu de întreaga sa structură.

Ultimul capitol este consacrat analizei procesului de disoluție a partidului, rezistenței în exil după instalarea regimului comunist și reapariției pe scena politică după 1989. Cauzele declinului și a dispariției PNL, identificate de Gheorghe Onișoru, au fost atât de ordin intern, cât și extern. Neînțelegerile ivite în rândul liderilor marcanți ai partidului: Gheorghe Tătărescu, Dinu Brătianu și Gheorghe Brătianu s-au adăugat presiunilor exercitate de noile autorități. În condițiile în care PNL își fixase ca obiective împlinirea programului de reîntregire națională, de restaurare democratică și de purificare morală (p. 260), conflictul cu structurile de stat comuniste a devenit inevitabil, el ducând la dispariția partidului din viața politică. Revenirea la democrație a însemnat și reapariția PNL pe prima scenă a țării, moment amintit, doar, de această lucrare, deoarece “timpul [...] este mult prea scurt pentru a intra în sfera de cercetare a istoricilor, această sarcină revenind deocamdată specialiștilor în politologie” (p. 297).

Luată în ansamblu, *Istoria Partidului Național Liberal* reprezintă o lucrare de referință în spațiul istoriografic românesc, deși structura nu oferă o linie conceptuală uniformă, iar criteriile delimitărilor temporale ale unor capitole sunt discutabile și ar trebui reevaluate.

Ionuț Nistor

LIBERALISMUL ROMÂNESC ȘI AVATARURILE „TRANZIȚIEI”

Orice analiză asupra liberalismului Europei de Est trebuie să pornească de la constatarea conform căreia acesta nu poate fi o simplă imitație a celui occidental, întrucât transpunerea de idei într-un mediu politic nou presupune un proces de transformare a societăților în ansamblul lor¹⁵. Unele dintre acestea nu sunt dispuse să recepteze normele minimale necesare pentru construirea unei societăți liberale. Cazul României este emblematic din acest punct de vedere întrucât aceasta se dovedește încă incapabilă să construiască un sistem juridic funcțional și să promoveze relațiile de tip contractualist, atât la nivel economic cât și al societății. În plus, în România nu există un efort sistematic de analiză a liberalismului european și mai ales a modalităților prin care societatea românească se poate racorda la acest model. Pot fi identificate totuși unele reflecții politice născute sub impactul realității, unii autori interpretând prin prisma propriilor convingeri liberale evenimentele la care au fost martori sau au participat direct.

În afara unui cerc restrâns de specialiști, liberalismul a devenit o modalitate de legitimare socială, fără ca indivizii care și-au asumat o astfel de identitate să posede și o educație în spirit liberal. Pornind de la această realitate se nasc o serie de întrebări și angoase legate de capacitatea societății românești de a recepta și pune în operă principiile liberalismului. Principalele obstacole care împiedică societatea românească să devină liberală sunt de natură *politică, economică și etică*, la care se adăugă *resorturile mentale specifice unei societăți în tranziție*.

Din punct de vedere *politic*, liberalismul românesc s-a caracterizat, în decursul istoriei sale, printr-o acută precaritate în plan ideologic. De regulă, această insuficiență teoretică a tins să fie compensată de o anumită adaptabilitate politică¹⁶, ceea ce a răpit din consistență măsurilor liberale. Din acest punct de vedere, lipsa unor repere din trecut legate de funcționarea unei societăți liberal-democrate a făcut ca recuperarea trecutului politic interbelic să îmbrace formele paradoxale ale unei inutile controverse privind puritatea doctrinară între diversele formațiuni politice liberale. Aproximarea de principiile liberalismului este blocată și de continuitatea elitei politice comuniste, purtătoarea unui mesaj stereotip bazat pe adaptarea mecanică a unor clișee. Inconsistența discursului politic liberal care amalgamează teme specifice gândirii de dreapta cu postulate ale stângii și cu lozinci naționaliste a făcut ca indivizii să-și piardă interesul pentru explicarea principiilor liberale. Acest discurs prolix și vulgarizator face imposibil orice dialog în interiorul comunității politice și împiedică coexistența pe poziții opuse, dar principial recunoscute reciproc¹⁷. Inconsistența doctrinară a liderilor politici este vizibilă la nivelul politicilor impuse de partidele ajunse la guvernare, care își asumă ideologii diferite, dar se comportă identic¹⁸. În fond, vasta indiferență colectivă față de trecutul totalitar¹⁹ a permis nașterea unei elite politice care nu a rezultat în urma unor opțiuni ideologice conștiente, ci s-a creat conjunctural, polarizată de putere.

O altă piedică în calea construirii societății liberale o reprezintă hegemonia unui stat care funcționează ca ocrotitor al societății, fiind înzestrat cu virtuțile ubicuității prin

¹⁵ Vezi Aurelian Crăiuțu, *Elogiul libertății. Studii de filosofie politică*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 204-205.

¹⁶ Virgil Nemoianu, *România și liberalismele ei. Atracții și împotriviri*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000.

¹⁷ Cristian Preda, *Tranziție, liberalism și națiune*, București, Editura Nemira, 2001, p. 143.

¹⁸ *Ibidem*, p. 169.

¹⁹ Daniel Barbu, *Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă*, București, Editura Nemira, 1999, p. 27-28.

care reglează raporturile dintre oameni, instituții etc. El impune ordinea în mod arbitrar și nu se conformează uneia întemeiată pe reguli de factură morală, liber consimțite de indivizi. Astfel se explică de ce reflexele autoritariste ale guvernului își găsesc o susținere atât de consistentă²⁰. Aici trebuie luat în calcul și un anumit primitivism politic moștenit de la Nicolae Ceaușescu, vizibil în alianța neocomuniștilor cu sindicatul minieresc împotriva societății²¹. Majoritatea românilor, unii oameni relativ instruiți, privesc cu naivitate și vulgarizează natura raporturilor lor cu statul recuperând clișeele colportate de național-comunism. Un exemplu în acest sens ține de absența unor delimitări între public și privat, dar mai ales de imprecizia limitelor până la care statul trebuie să intervină în aceste spații. Această situație își are originea în faptul că înainte de 1989 statul a confiscat spațiul public și a impus comportamentele specifice spațiului privat. O consecință a acestui mod de a vedea lucrurile transpare din intervenția brutală a publicului în spațiul privat, ceea ce a dus la expunerea mediatică a unor comportamente de natură intimă²². În plus, în România de astăzi se mai face confuzie între public și etatic, de unde convingerea că statul poate organiza societatea și economia. De fapt, liberalismul este o doctrină a statului limitat, antiteza statului absolut, în luptă cu care acesta se afirmă²³. Intervenția statului trebuie limitată doar la câteva domenii și ea trebuie să aibă în vedere exclusiv protejarea drepturilor individuale²⁴. În concepția liberală, statul trebuie să fie *neutru, laic, și tolerant*, având un rol bine determinat în garantarea proprietății, schimburilor și a raporturilor liber consimțite între entitățile locale. În România postcomunistă rămâne de actualitate paradigma colectivistă a statului care trebuie să intervină pentru a asigura dreptatea socială sau redistribuirea justă a bunurilor²⁵. Din acest punct de vedere, cu cât rolul statului este mai vag definit, cu atât posibilitățile sale de a interveni abuziv sunt mai mari.

Birocratizarea excesivă în detrimentul constituirii unei adevărate elite birocratice reprezintă un alt impediment în calea societății liberale. Aici trebuie precizat că totalitarismele își exprimă tendința de a controla întreaga societate prin supradimensionarea aparatului birocratic, proces care produce deprofesionalizarea și diluarea responsabilității. Astfel, birocrăția nu este orientată spre scopuri concrete, practice, singurul său obiectiv fiind acela de a se autoreproduce. Într-un stat liberal, elita birocratică este necesară pentru a conferi coerență intervenției limitate a statului, astfel încât drepturile indivizilor să nu fie încălcate. Ea trebuie să fie competentă pentru a se încadra precis în sfera de competență rezervată statului²⁶. La aceasta se adaugă absența unui sistem cu adevărat meritocratic și tentația autodistructivă de a devora elitele pentru a face loc mediocrităților²⁷.

În România există o legislație volatilă și imprecisă care produce derută între indivizi și împiedică raportarea comportamentelor politice exclusiv la lege. Exemplele pot porni chiar de la Constituție care, datorită ambiguității sale, a generat o dezbateră publică legată de constituționalitatea unei noi candidaturi la funcția supremă a lui Ion

²⁰ Cristian Preda, *op. cit.*, p. 36-39.

²¹ *Ibidem*, p. 118-120.

²² *Ibidem*, p. 104-105.

²³ Norberto Bobbio, *Liberalism și democrație*. Traducere din limba italiană de Ana-Luana Stoicea. Prefață de Daniel Barbu, București, Editura Nemira, 1998, p. 37.

²⁴ Karl R. Popper, *Teoria marxistă a statului*, în *Filosofia socială și filosofia științei*, București, Editura Trei, 2000, p. 356.

²⁵ Cristian Preda, *op. cit.*, p. 146-147.

²⁶ *Ibidem*, p. 123.

²⁷ Virgil Nemoianu, *op. cit.*, p. 155.

Iliescu în 1996. Această dezbatere ar fi fost inutilă, la fel și deciziile penibile ale Curții Constituționale, dacă textul legii fundamentale ar fi fost explicit²⁸. Transpare astfel clar că România nu este un stat de drept, în care puterile publice să fie reglate în funcționarea lor de norme generale. Statul de drept în concepția liberală conține o serie de mecanisme constituționale care împiedică exercițiul arbitrar al puterii și abuzurile sale, precum controlul guvernului de către parlament, controlul parlamentului, în exercițiul puterii legislative ordinară de către o curte jurisdicțională care să judece constituționalitatea legilor, o autonomie relativă a guvernării locale față de guvernarea centrală, o magistratură independentă față de puterea politică²⁹.

Expresie juridică a liberalismului politic, statul de drept urmărește să marcheze frontiera dintre domeniul statului și cel al societății civile, creând posibilitatea ca aceasta din urmă să controleze legalitatea actelor puterii și să protejeze universul privat al individului³⁰. „Juridizarea vieții politice românești”³¹ constituie astfel o condiție primordială pentru crearea unei societăți liberale.

Conflictul dintre structurile societății civile și guvern, firesc în esența sa, a fost deturnat spre amendarea punctuală a abuzurilor puterii și nu a implicat un efort polemic vizând definirea rolului statului. În plus, societatea civilă este lipsită de suportul unui corp social patriarhal, cu o puternică vocație autoritaristă, cu o cultură politică preponderent „pasivă” și „parohială”, în care valorile civic-participative sunt minoritare³². Astfel se explică ruptura dintre minoritatea celor conștienți, dispuși să sancționeze abuzurile puterii, și majoritatea dezinteresată dispusă să le accepte.

Din punct de vedere *economic*, România oferă imaginea unui stat ieșit dintr-un sistem totalitar în care economia era confiscată de politică. Ideea că acestea trebuie separate își face loc cu greu, atât la nivelul simplilor cetățeni, cât și la cel al guvernanților³³. Din acest punct de vedere, dificultățile liberalismului de a se impune în sfera economică au, de cele mai multe ori, o înrădăcinare politică.

Respingerea proprietății private de către societatea românească postcomunistă, care îi asociază o semnificație restrictivă, inegalitară, egoistă, sugerează și o neîncredere în libertatea individuală. De fapt, proprietatea condiționează libertatea și garantează fiecăruia dreptul de a se opune puterii. Statul a monopolizat proprietatea în România, ficțiunea proprietății colective ascunzând de fapt controlul pe care acesta îl exercită asupra indivizilor.

Primitivismul economic și absența unei culturi contractualiste se datorează faptului că regimul comunist a impus raporturi de colaborare de tip clientelar, în care relațiile dintre oameni au fost puternic personalizate. Din această perspectivă, după 1989 nu a fost posibilă impunerea în plan economic a unor mecanisme și legi impersonale, neutre³⁴. Producția și schimbul au fost subordonate unor interese de clan care au subminat concurența, iar economia de stat a fost transferată spre o minoritate aflată în legături clientelare cu mediul politic³⁵. Astfel, clientelismul politic și relațiile oligarhice sunt expresia unui sistem de subordonări bazate pe raportul dintre accesul la decizia

²⁸ Vezi pe larg această dezbatere în Cristian Preda, *op. cit.*, *passim*.

²⁹ Norberto Bobbio, *op. cit.*, p. 38-39.

³⁰ Daniel Barbu, *op. cit.*, p. 121.

³¹ Cristian Preda, *op. cit.*, p. 180.

³² Aurelian Crăiuțu, *op. cit.*, p. 175.

³³ Cristian Preda, *op. cit.*, p. 148.

³⁴ Aurelian Crăiuțu, *op. cit.*, p. 173.

³⁵ Virgil Nemoianu, *op. cit.*, p. 163-164.

politică și dobândirea unor avantaje materiale proporționale. Clientelismul politic s-a exprimat prin „colonizarea societății economice”, adică un transfer sistematic și continuu al deciziilor în sfere nepolitice³⁶. Aici este vorba despre împărțirea resurselor către o oligarhie de partid, ceea ce nu este posibil decât în cadrul unui regim politic dominat autoritar de un partid sau de un grup de partide³⁷. Această stare de fapt a îngustat sfera de independență a individului măbind gradul de dependență verticală față de structurile puterii³⁸.

Ambiguitatea grupului social al oamenilor de afaceri, compus din foștii comuniști sau din profitorii noii puteri a indus neîncrederea față de capitalism. Suspiciunea cu care sunt priviți aceștia compromite una dintre virtuțile fundamentale ale liberalismului, încrederea.

Normele de ordin *etic* rămân definatorii într-o societate liberală. Din acest punct de vedere, absența individului din scena dezbaterii politice rămâne una dintre problemele fundamentale ale „tranziției românești”. Această stare de lucruri nu este străină de concepția holistă specifică regimului comunist. Astfel, propaganda a accentuat caracterul irelevant al destinului individual, propunând categorii vag definite precum „partidul”, „poporul”, „clasa muncitoare”, purtătoare ale unor idealuri lipsite de relevanță individuală. În felul acesta s-a tins spre anularea autonomiei persoanei și a gândirii independente, fiecare membru al grupului împrumutând o identitate colectivă, atestată prin una din numeroasele forme de organizare propuse de regim. În societatea postcomunistă au supraviețuit o serie de reflexe colectiviste întemeiate pe principiul unanimității și consensului politic³⁹. De asemenea, persistă ideea subordonării individului față de o entitate abstractă întruchipată de stat, a cărui destin se topește într-un proiect global menit să asigure un viitor luminos⁴⁰. Trecerea de la omul muncii, una dintre multiplele variante ale omului nou, la individul conștient de ponderea sa civică și, la rigoare, capabil să și-o folosească este foarte dificilă. Altfel spus, la un individ conștient de drepturile, libertățile și obligațiile sale politice, capabil să identifice comportamentul abuziv al puterii și să-l poată sancționa. Acest lucru se poate realiza în primul rând prin multiplicarea asociațiilor civice la nivel local, ceea ce presupune evitarea disipării responsabilității⁴¹. Dacă premisa oricărei societăți liberale este respectul individualității, respingerea sa este intim legată de atașamentul față de colectivism. Reflexele colectiviste, transcend trecutul recent întrucât ele țin de structurile patriarhale specifice unei societăți cu puternice rădăcini rurale⁴².

Educația liberală poate fi realizată de specialiștii în teorie socială și știință politică, ceea ce înseamnă că „eliberarea de vulgaritate se produce în afara scenei politice”⁴³. Aceasta trebuie să înceapă cu asimilarea unor concepte fundamentale, precum cele de *opozitie*, *stat de drept* și *separația puterilor*. Altfel spus, asimilarea unei culturi politice de tip participativ în dauna unor reflexe parohiale, a pasivității care favorizează autoritarismul politic și liderii cu pretenții harismatice. În felul acesta se pot estompa sensibilitățile la discursul extremist-naționalist, care suscită instincte gregare, în

³⁶ Daniel Barbu, *op. cit.*, p. 155.

³⁷ *Ibidem*, p. 155.

³⁸ Aurelian Crăiuțu, *op. cit.*, p. 174-175.

³⁹ Daniel Barbu, *op. cit.*, p. 64.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 61-62.

⁴¹ Vezi Aurelian Crăiuțu, *op. cit.*, p. 173.

⁴² H.-R. Patapievi, *Politice*, București, Editura Humanitas, 2002, p. 106-110.

⁴³ Cristian Preda, *op. cit.*, p. 181.

dauna unui model democratic⁴⁴. Corolarul acestei formări ar fi interpretarea pozitivă a inegalității, ca o recunoaștere a unicității fiecărei persoane și, implicit, a libertății sale⁴⁵.

Lipsa de respect față de legi constituie un alt impediment în calea societății liberale. Ea este alimentată de „inflația legislativă” care vizează consolidarea controlului juridic asupra tuturor segmentelor sociale și nu limitarea puterii prin norma de drept. Aceasta constituie o moștenire a centralismului administrativ al statului socialist, care nu separa puterile, ci înmulțea și dezmembra instanțele legale ale puterii pentru a dizolva orice responsabilitate juridică⁴⁶.

Punctualitatea constituie „unul din acele repere care fac posibil exercițiul libertății”. Această virtute a devenit în perioada comunistă o constrângere, indiciu al unui tip de organizare a vieții pus sub patronajul statului⁴⁷.

La acestea se adaugă *mentalitatea specifică unei societăți în schimbare* reductibilă la un vast sentiment de pesimism social.

Sentimentul inutilității scrutinului democratic derivă din credința că individul nu este cu adevărat reprezentat. De aici rezultă neîncrederea în Parlament, expresia fundamentală a reprezentativității, și încrederea în instituțiile ierarhizate, închise, precum Biserica și Armata⁴⁸. Resorturile acestei atitudini sunt mai profunde și țin de faptul că românii nu au o cultură a libertății politice, de aici atașamentul față de formele tradiționale de viață⁴⁹. La aceasta se adaugă sentimentul nereprezentării politice, indus de carențele sistemului electoral, care fac ca voința exprimată de alegători să nu fie reflectată de componența legislativului⁵⁰. În plus, există un sentiment al inutilității jocului politic, resimțit ca foarte îndepărtat și desfășurat împotriva corpului electoral, adică a indivizilor electori, și în folosul politicianilor. Absența auto-guvernării și menținerea unui sistem centralizat, pe fondul căruia inițiativele locale au rămas ne semnificative au dus la potențarea defetismului și la exacerbarea unei gândiri politice preponderent negative⁵¹.

Acest tip de raportare la sfera politicului a lăsat loc explicațiilor de ordin irațional pe care indivizii sunt tentați să le ofere pentru fenomene de ordin concret care le marchează viața de zi cu zi. Un exemplu în acest sens este ideea complotului, care se regăsește în mentalul colectiv al tuturor societăților premoderne, conform căreia puterea reală aparține unor cercuri oculte, imposibil de controlat de către individ.

Bogdan-Petru Maleon

⁴⁴ Aurelian Crăiuțu, *op. cit.*, p. 171.

⁴⁵ Norberto Bobbio, *Dreapta și stânga. Rațiuni și semnificații ale unei diferențieri politice*. Traducere din italiană de Michaela Șchiopu. Cuvânt înainte de Aurelian Crăiuțu, București, Editura Humanitas, 1999, p. 103-117, *passim*.

⁴⁶ Daniel Barbu, *op. cit.*, p. 127-128.

⁴⁷ Cristian Preda, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 88-90 și 238-240.

⁴⁹ H.-R. Patapievi, *op. cit.*, p. 94.

⁵⁰ Cristian Preda, *România postcomunistă și România interbelică*, București, Editura Meridiane, 2002, p. 28-29.

⁵¹ Aurelian Crăiuțu, *op. cit.*, p. 176.

SPOVEDANIA LIBERALULUI DE CURSĂ LUNGĂ⁵²

Evoluția liberalismului, ca mișcare intelectuală, politică și socială, a suscitată numeroase interpretări și analize, cu scopul clarificării doctrinare necesare, dar și pentru descoperirea rădăcinilor filozofico-ideatice. Modernitatea, epocă a curentelor de gândire, a adus transformări radicale, pe care liberalismul le-a prefațat de cele mai multe ori, contribuind certamente la emergența societăților democratice, în sensul recent al termenului. În fine, despre liberalismul românesc, căci la el face referire, în mare parte, cartea pe care o prezentăm, se poate spune orice, dar nu i se poate nega contribuția majoră la edificarea statului românesc modern și la crearea instituțiilor de la mijlocul secolului XIX și începutul secolului XX.

Pentru Valeriu Stoica strategia politică este un mod de a fi. Rețeta succesului pentru un volum de interviuri cum este cel de față constă nu doar în măiestria unui interlocutor bine pregătit, mediatizat și foarte priceput în arta dialogului, ci și un partener de discuție obișnuit în a explora, a descoperi și a reliefa atitudinea intelectuală, concepțiile solide, dar și situațiile delicate trăite de omul politic. Din acest punct de vedere, Valeriu Stoica și Dragoș Paul Aligică respectă regulile jocului, urmărind creionarea “universului de idei, evenimente și situații care definesc liberalismul ca mișcare politică, ca atitudine intelectuală” (p. 5).

Volumul cuprinde o introducere și șase capitole, tratând patru teme predilecte: liberalismul și revenirea sa, înlocuirea sistemului totalitar; experiența liberală în România (proiectul național, proiectul democratic și proiectul modernizării); strategia liberală pentru România și rolul cetățeanului în construcția liberală.

Liberalismul secolului XIX a fost unul foarte realist și pragmatic, spune Valeriu Stoica, vorbind despre doctrina Partidului Național Liberal. Pentru că proiectele P.N.L. să poată fi puse în practică, Ion C. Brătianu și Ionel Brătianu au gândit conceptul națiunii, corpul politic ce stă în spatele tuturor proiectelor liberale: național, democratic și cel al modernizării. Istoria mișcărilor politice a liberalilor români reprezintă o sursă de inspirație pentru fostul președinte al P.N.L., dar și de argumente pentru strategia sa politică. O face și atunci când vorbește despre practica liberalismului pragmatic, văzută ca o tradiție a istoriei P.N.L., răspunzând reproșurilor conform cărora Partidul Liberal în “perioada Stoica” s-ar fi îndepărtat de principiile liberale: “în perioada în care am condus partidul, am apropiat PNL de adevărata Românie” (p. 17). Practicii pragmatismului, Stoica îi asociază expresia “strategia vicleniei”, utilizată de Brătieni. Într-o luptă politică acerbă, combinația câștigătoare o reprezintă *leadership*-ul și viclenia, fiind calitățile indispensabile ale unui om politic, iar Valeriu Stoica pare să consimtă că le deține, claritatea prezentului și clarviziunea.

În tumultoasele luni ale anului 1990, P.N.L. s-a găsit la răscruce. Deși în 1990 potențialul liberal era de 20% (“constituit tot pe baze emoționale în cea mai mare parte”) și deținea un plus de dinamism dat de tinerii care îmbrățișau doctrina liberală, P.N.Ț.C.D. a fost partidul câștigător, căci “Seniorul” Corneliu Coposu a ales politica cea mai înțeleaptă: comuniști și anticomuniști. De aceea, spune Valeriu Stoica, “P.N.L. a avut o șansă mare în 1990, pe care a ratat-o”. Bazinul electoral este un alt subiect pe care cei doi parteneri de dialog îl abordează, și de această dată, liderul liberal se

⁵² Valeriu Stoica, Dragoș Paul Aligică, *Provocări liberale. Dialoguri despre gândirea, istoria și practica liberalismului*, București, Humanitas, 2003.

dovedește un fin analist. În proporție covârșitoare intelectualitatea tehnică a fost confiscată de partidele excomuniste, iar “clasa oamenilor de afaceri, apărută în România, practic nu este legată de partidele reformatoare” (p. 38). Absența unei mișcări civice importante în 1990 a făcut ca discursul comunist/anticomunist să acapareze discursul oficial al partidelor reformatoare.

Reconstruit într-o epocă de incertitudini și confuzie, P.N.L. a trecut prin multe încercări după 1990. Valeriu Stoica nu face decât să repună pe tapet evenimentele și să schițeze tendințele centrifuge, erorile manageriale și structurile volatile de la nivelul conducerii liberale. Istoria postdecembristă a P.N.L., spune fostul ministru al Justiției, cunoaște două perioade: 1990-1993 – de ruptură și schimbare, iar a doua, 1995-2000, de unificare. Euforia câștigării alegerilor în 1996 i-a cuprins până și pe cei care formau C.D.R., deși imensa popularitate de care s-a bucurat această coaliție s-a stins rapid datorită unor momente importante pe plan extern (vezi cazul Kosovo), dar și datorită unor greșeli fatale în calculul politic (situația dificilă în care s-a găsit Victor Ciorbea în 1997, când n-a mai fost susținut de propriul partid). De fapt, spune Stoica, putem distinge trei etape în evoluția guvernării C.D.R.: la început, s-a resimțit din plin roman-tismul, apoi au devenit extrem de vizibile deficiențele administrării unei coaliții aflate la putere și nepunerea în practică a regulii acceptării reciproce (a liderilor politici din C.D.R.). În fine, despre perioada 1996-2000, politicianul conchide: “Este, dacă vrei, singura perioadă în care România a avut un președinte și o guvernare complementare, de natură să justifice funcționarea democrației în România” (p. 107).

Jocul întrebărilor despre liberalism mânuite cu pricepere de D. P. Aligică îl aduce pe Valeriu Stoica pe tărâmul discuției despre nașterea doctrinei politice și noile provocări cărora trebuie să le răspundă. Liberalismul actual înseamnă mai puțin în acțiunea politică deoarece doctrinarii de astăzi “sunt mai puțin militanți decât au fost în secolul al XIX-lea” (p. 125). În altă ordine de idei, continuă Stoica, șansa liberalismului în Europa de Est este crearea unui organism politic puternic, care să se opună social-democrației de factură comunistă (specifică Europei Răsăritene). Interlocutorul lui D. P. Aligică crede că astăzi vina liberalilor constă în aceea că s-au refugiat în universități, academii și institute de studii politice, dar “n-au avut puterea să cerceteze terenul pe care se desfășoară bătălia” (p. 149). În anul 2000, în România, dihotomia comunism/ anticomunism și naționalism/europenism se modificase într-un clivaj de tipul reformism/conservatorism; în realitate era vorba despre (re)structurarea discursului politic în România.

În perioada postdecembristă, tema națională a ocupat un loc central, deși acest discurs nu a fost lesne observat. Aceasta a fost văduvită de discursul proeuropean, crezându-se că ideea Europei unite anulează fatalmente pe cea a națiunii. De această eroare politică, eroare a discursului, au profitat P.U.N.R., P.R.M. și P.D.S.R. Stoica vorbește deschis și despre documentul lansat de P.N.L. în 2001 privind ideea de națiune în viziunea liberală, care nu a avut un ecou favorabil nici în presă, nici pe scena politică. În problema minorităților, apreciază fostul ministru al Justiției, liberalii susțin minoritățile în virtutea drepturilor individuale (drepturile omului); după părerea sa, principala eroare a conceptului *Political Correctness* este că pune colectivitatea înaintea individului.

Multe dintre concluziile și referirile lui Valeriu Stoica sunt legate de epoca posttotalitară, de efectele nefaste ale acesteia. La începutul anilor '90 au lipsit mijloacele și soluțiile de decomunizare a economiei. De această situație se fac responsabili reprezentanții fostei nomenclaturi și serviciile secrete, care au găsit resorturile necesare pentru confiscarea economiei de piață, ceea ce a determinat nașterea unei economii

anormale – un hibrid între socialism și capitalism. Despre Constituția din 1991, Stoica remarcă nuanțele totalitare pe care le păstrează, dar, în același timp, afirmă despre cei care cereau repunerea în funcție a Constituției din 1923 că aveau în vedere doar restaurarea monarhiei; “discontinuitatea constituțională” este necesară în evoluția statului, precizează liberalul. Această concepție nu diferă foarte mult de alte opinii de după '90, opinii emise de indivizi care vedeau în dezbaterile asupra formei de guvernământ un pericol pentru România. Ne întrebăm dacă domnul Valeriu Stoica vorbește despre “discontinuitatea constituțională” din postura unui doctor în drept sau a unui politician cu viziuni republicane.

Revenind la istoria recentă a P.N.L., fostul ministru al Justiției crede că P.A.C. s-a născut ca o alternativă intelectuală la Partidul Liberal, incapabil să ofere un discurs intelectual, eficient și viabil. Scopul în viitor este constituirea polului democratic de dreapta (ca o alternativă serioasă la stânga conservatoare și pentru anularea variantei naționalismului extremist). Extinderea suportului electoral spre centru este unica șansă pentru ca P.N.L. să poată deveni un pol alternativ de putere, ceea ce coincide cu “ieșirea P.N.L.-ului dintr-un segment de suport electoral și intrarea în altul” (D. P. Aligică, p. 322). Câteva scenarii imaginate de Valeriu Stoica sunt, la vremea când scriem aceste rânduri, perfect posibile: echilibrarea sistemului politic românesc în jurul P.N.L. și un guvern de uniune națională a partidelor parlamentare (excluzând P.R.M.) și P.S.D.

Cititorul va descoperi în lucrarea prezentată numeroase amănunte din spatele scenei politice, dar și despre omul, fața nevăzută a lui Valeriu Stoica. Spre exemplu, aflăm că programul guvernării 1996-2000 s-a elaborat într-un mic cabinet din Primăria Capitalei, că în 2000 Theodor Stolojan l-ar fi vrut candidat pe Mugur Isărescu din partea P.N.L., dar și că Valeriu Stoica se consideră un om profund religios sau că Traian Băsescu s-a arătat inițial sceptic la propunerea unei alianțe P.N.L.-P.D. De asemenea, deși sunt puține și nu marchează cititorul decât în măsura în care reprezintă vorbele unui om politic, descoperim și fraze de demagogie pură (“... în politică am două fidelități principale: fidelitatea față de România și fidelitatea față de P.N.L.”, p. 195) sau în care omul politic se află în căutare de electorat pe tărâmul lecturii (“intelectualii ar trebui să aibă o opțiune clară, și în momentul de față, singura structură de concentrare a energiilor pe plan politic a intelectualității este P.N.L.”, p. 276).

Volumul de față, deși nu este întocmai o lucrare cu caracter științific, merită aprecierea noastră pentru modul în care au fost expuse opiniile privitoare la liberalism și la evoluția sa, constituindu-se un exercițiu util pentru o clasă politică aflată mereu în contradicție cu principiile și cu interesele propriului electorat.

Andrei Muraru